

Доц. д-р Л. Кирев

ЛИБЕРАЛНИЯТ СВЯТ НА ЕДИН КЛАСИК И СОЦИАЛНОТО БЛАГОДЕНСТВИЕ

*“Не умира човекът, който ни е оставил знание,
от което ще се ползваме и след смъртта му”*

Ибн-Ясир, арабски историк

Статията е посветена на 230-годишнината от публикуването на съчинението на Адам Смит “Богатството на народите” (9 март 1776 г.). Обект на изследване е либералният свят на Смит и социалното благоденствие. Изтъкнат е неговият принос като първосъздател на модела за “икономическия човек”, според когото в основата на стопанската дейност стои личният интерес.

Специално внимание е отделено на изгодите в микро- и макроикономически аспект от свободната външна търговия, на отрицателните ефекти от монополните търговски компании, на обосноваването от Смит разбиране за космополитичния характер на капитала.

Посочено е мястото, което той отрежда на държавата в икономиката. Обект на изследване са и развитите в зародишна форма идеи на Смит за външните фактори (екстерналии), за реструктурирането на естествените монополи, за държавата като лош стопанин.

В спор с някои автори, които неоправдано приписват идеята за оптимално разпределение на ресурсите на икономистите-неокласици, се отстоява разбирането, че наченки на тази идея се срещат още при Смит, че има основание той заслужено да бъде причислен към и предшествениците на институционализма. Новият прочит на творчеството на Смит е не само оценка на неговите заслуги и на личността му, но и обяснение на настоящето и поглед в бъдещето.

JEL: B12; B31

Според К. Колтън съвременниците съдят по-скоро човека, отколкото неговите заслуги, потомството оценява повече заслугите, отколкото човека. Както отбелязва М. Блауг, не трябва да представяме А. Смит като основател на политическата икономия. С тази чест, със значително по-голямо основание могат да бъдат удостоени Кантильон, Кене и Тюрго.¹ Т. Бухолц пък добавя, че Смит не е изобретил пазара, нито пък икономикса, но научи света, че има пазар и икономикс. По малко пресилената оценка на Йън Макгрейл в “Богатството на народите” не е имало нищо “ново”, когато книгата е издадена през 1776 г. Смит обаче създаде системата на

---

¹ Блауг, М. Экономическая мысль в ретроспективе (пер. с англ.). М., Дело ЛТД, 1994, с. 53.

политическата икономия, написа първия всеобхватен труд, излагаш теоретичните основи на общата теория на икономиката, и очерта нейните граници.²

По аналогия с казаното можем да твърдим, че А. Смит не е първоосновател на либерализма като течение в икономическата мисъл. Нейното обосноваване е плод на интелектуалните усилия на плеяда философи и икономисти както преди, така и след А. Смит като Дж. Лок, Т. Хобс, Дейвид Хюм, Пико дела Мирандола, Ш. Монтескьо, И. Кант, Вилхелм фон Хумболд, Джон С. Мил, Джерами Бентам, Б. Констан, А. Токвил, Р. Кобден, Д. Брайт и др. Още Лао-дзи, китайски философ, живял през IV в. пр. Хр., основател на даосизма, е проповядвал прост и естествен живот и ненамеса в естествения ход на събитията. Физиократическата школа от своя страна обоснова идеята за “естествения ред и право” и посочи механизма, който осигурява “естествения ред” – свободната конкуренция, основана на принципа “laissez faire, laissez passer”. Смит не е първосъздател на либералната икономическа доктрина. Той обаче пръв приведе абстрактните принципи на цялата теория на производството и разпределението на икономическото богатство на езика на “очевидната и проста система на естествената свобода”. В най-забележителното икономическо съчинение на XVIII в. - “Богатството на народите”, той безпощадно критикува меркантилистичната система и политика; застъпва се за отмяна на съществуващите полуфеодални ограничения на промишлеността и вътрешната търговия, както и на ограниченията за свободната покупка и продажба на труда; обявява се за свобода на търговията със земя (т.е. свободно движение на факторите на производство), за свободна външна търговия; за свобода на достъпа и излизането от отделните отрасли, за ограничена държавна намеса в икономиката, против използването на данъчната система за въздействие върху търсенето и предлагането; заклеява монополната колониална търговия и т. н.

I

Развитите от френските просветители идеи за свободата на индивида и изявата на неговия интерес, за стремежа към лична изгода и т. н. А. Смит прилага в политическата икономия и по такъв начин става първосъздател на *модела за “икономическия човек”* (homo economicus). Съгласно модела в основата на стопанската дейност на хората стои личният интерес. Мотивите за тази стопанска дейност са подчинени на собствената изгода, на стремежа към максимизиране на ползите и

² Погрешно често пишат за класически икономикс. Това всъщност е теоретична икономика в рамките на моралната философия, но еманципирана вече от теологията.

минимизиране на разходите за постигането им. “Ние очакваме своя обяд, пише Смит, не на благоволенieto на месаря, пивоваря или хлебаря, а на *ревнивото им отношение към собствените им интереси*. Ние се обръщаме не към тяхната хуманност, а към *техния егоизъм*, и никога не им говорим за нашите нужди, а за *техните изгоди*”³ (к. м., Л. К).

В преследването на личния интерес индивидите “непрекъснато се нуждаят от сътрудничеството и съдействието на множество хора”, от “помощта на своите ближни и напразно биха я очаквали само от тяхното благоволение”. Пътят за реализация на собствения егоистичен интерес (self-interest) е заангажирането в своя полза на егоизма на другите, възможността “...да им се покаже, че за тях самите е изгодно да направят за него това, което иска от тях. Всеки, който предлага на друг каквато и да било сделка, му прави следното предложение: дай ми това, което ми е нужно, и ти ще имаш това, което е нужно на тебе”.⁴

Задоволяването на нуждите и преследването на личните интереси е възможно само на базата на *взаимните услуги* чрез “договор, размяна и покупка”. В “Теория на нравствените чувства” Смит пише, че “обществото, подобно на взаимоотношенията между различните търговци, по силата на взаимната изгода, без каквато и да било любов или привързаност, може да просъществува, без никой да се чувства задължен или благодарен на някого, благодарение на изгодната размяна на качествени услуги”.⁵ Хората оказват услугите чрез размяната на “едно нещо срещу друго”. Получаването на услуги или на “излишъци от труда на другите хора”, от които индивидът се нуждае, става чрез предлагане от негова страна на стоки, “които притежава и които не възнамерява да използва или потреби сам”. В стопанската дейност няма място за алтруизъм, за готовност да се жертват собствените интереси в полза на другите.⁶ Потреблението на “предметите от първа необходимост, удобствата и развлеченията на човешкия живот”, създадени от труда на другите (“само много малка част от тях човек доставя със собствения си труд”), става чрез размяната, чрез количеството “предмети от първа необходимост и жизнени удобства”,

---

³ Смит, А. Богатството на народите. Изследване на неговата природа и причини. С., Партиздат, 1983, с. 16.

⁴ Пак там.

⁵ Smith, A. The Theory of Moral Sentiments. London, Bohn, 1831, p. 124. Цит. по Легутко, Р. Спорове за капитализма. 1995, “Перо и фондация “Свободна и демократична България”, с. 18.

⁶ Това съждение е само друг израз на необходимостта при размяната да се възстановят употребените ресурси, за да продължи процесът и в бъдеще, което е в интерес на всички. Би могло да се каже, че Смитовият егоизъм е само начин грижата за другите да придобие личен смисъл, начин да се съчетаят частният с публичният интерес.

които се отчуждават в замяна, чрез “жертването на труда и усилията за създаването и придобиването на всяка вещь”.⁷

Механизмът, който осигурява преследването на себичния частен интерес, е свободната конкуренция. Това е система, “която оставя всеки да преследва интересите си по свой начин по принципите на равенството, свободата и справедливостта”; система, основана на “мъдрата природа, която поправя много от лошите последици на човешката глупост”.⁸ Тази система осигурява “най-пълна свобода на търговията на занаятчиите, манифактуристите и търговците”; “принуждава всеки да се старее да върши работата си с известна степен на точност” поради съперничеството на конкурентите да се изместят един друг; прави “изпъкването” цел на честолюбието и подтиква към по-големи усилия”.⁹ От казаното се вижда, че лозунгът на физиократите “laissez-faire, laissez passer” се превръща в основен принцип на теорията на Смит, в неин лайтмотив. Ето защо той се обявява за свободно движение на факторите на производство, за свободен достъп до отделните отрасли и пазари и за свобода на излизането от тях. Това предполага следните условия:

- *Мобилност на труда* като фактор на производството; свобода на избора на професия, месторабота и местоживееене или “свободна циркулация на труд и капитал от един отрасъл в друг и от едно място на друго”. Условие за това е отмяна на “истинските посегателства срещу естествената свобода” като цеховите и корпоративните ограничения; на статута на чиракуването (брой чираци, години на чиракуване); на закона за постоянното местожителство; на пречките, спъващи “свободата за упражняване на една професия от всички поданици”. Премахването на тези ограничителни мерки ще позволи на загубилите работата си в един отрасъл или населено място да търсят такава в други отрасли или райони без страх от уволнение или преследване от закона. За Смит това означава и свободно движение на капитала, защото от количеството труд, което може да бъде приложено в даден отрасъл, зависи и количеството капитал, което може да бъде вложено в него, и обратно.

- Тъй като земята е “фонд с по-устойчиво и по-трайно естество”, характеризиращ се с имобилност поради “постоянното” местонахождение, Смит се обявява за *свобода на търговията със земя*; за ограничаване на “глупавата практика” да се предписват начините на обработка на земята в арендните договори; за поощряване подобряването на земята чрез по-дълги срокове на арендните договори; за отмяна на наследствените

⁷ Вж. Смит, А. Цит. съч., с. 31.

⁸ Пак там, с. 647-648, 659.

⁹ Пак там, с. 739.

закони, които ограничават раздробяването и пречат земята да се наследява от “всички деца на семейството като движимо имущество” и в същото време възпрепятстват тези, които ще подобрят нейната обработка и ще увеличат нейния продукт; за премахване на поощренията за отделните отрасли и производства; за свобода на търговията между селото и града (между произвеждащото предимно суровини селско стопанство и създаващото преработени продукти манифактурно производство); за разпределяне на кралските земи сред народа чрез търгове, защото той ще ги стопанисва по-добре и по-производително и запазване за “короната” само на земите за удоволствие и великолепие (паркове, градини, места за разходка); за отмяна на нормативното определяне на цените на хляба и хранителните продукти, тъй като конкуренцията ще ги регулира “много по-добре от всякакви законно установени цени”.¹⁰

• *Свобода на външотърговската дейност*, на експортната и импортната търговия между различните държави. Смит се застъпва за отмяна на вътрешните мита там, където те все още съществуват; за изживяване на “корпоративния дух” и премахване на цеховите и корпоративни ограничения; за умерени мита и акцизи само върху ограничен брой стоки, като цел на тяхното облагане са интересите на фиска (на бюджетните приходи), а не въздействието върху стопанската дейност.

Смит разкрива механизма на спонтанната координация и регулиране на поведението на индивидите и автоматичното постигане на пазарно равновесие в резултат от действието на конкурентните пазарни сили. “Количеството на всяка стока, изнесена на пазара, пише той, *естествено* (к. м., Л. К) се нагажда към действителното търсене. Всички, които предлагат своята земя, труд или капитал, за да изнесат дадена стока на пазара, имат интерес количеството ѝ никога да не надвишава действителното търсене, а всички други хора имат интерес то никога да не пада под това търсене.”¹¹ Естественото адаптиране на количеството предлагана стока на пазара е в размер, не по-малък или по-голям от достатъчния за задоволяване на действителното търсене. Ако в даден момент предлагането надвишава действителното търсене, някои от съставните части на цената – рента, заплата или печалба, ще трябва да се платят под естествената им цена. Водените от личните си интереси собственици на факторите на производството ще изключат от производството част от земята, труда или капитала. Производството и

---

¹⁰ Смит, А. Цит. съч., с. 145.

¹¹ Пак там, с. 59.

предлагането ще спаднат, в резултат от което заплатата (или печалбата, или рентата) ще започне да се повиша до естествената им норма, а цената ще достигне естественото си равнище. В крайна сметка “количеството на стоката, изнесено на пазара, скоро ще бъде достатъчно само за задоволяване на действителното търсене”.¹²

Ако пък предлагането на дадена стока в определен момент е недостатъчно да покрие действителното търсене, някои от посочените съставните части на нейната цена (заплата, печалба, рента) ще се повишат над естествената им норма. Това ще доведе до прилагане на повече труд, капитал и земя за нейното производство, предлагането ще расте, съставните части на цената ще спадат до естествената си норма, цената – до естественото си равнище, и нарушеното равновесие ще се възстанови. Излиза, че регулирането на поведението на индивидите е само привидно архаично. В действителност то се ръководи от определени закони, валидни не само за природната материя, но и за социалната, в т.ч. и за икономиката. Това е и начинът на формиране на естествените цени на благата в резултат от свободната конкуренция. Според Смит “естествената цена или цената при свободната конкуренция ... е най-ниската цена, която може да се получи”¹³ и по която стокoprитежателите са готови да продават в дългосрочен план (“в що-годе продължително време”).

В “продължително време” пазарните цени рядко се задържат под естествените, но монополните образувания са в състояние за дълъг период да ги фиксират над тях. Монополните цени за Смит са възможно най-високите, които могат да бъдат получени, “които могат да бъдат измъкнати от купувачите, или които се предполага, че те ще се съгласят да дадат”.¹⁴ Напълно в духа на съвременното разбиране за естествените и изкуствените монополи Смит разкрива и причините за “значителното повишаване на пазарните цени над естествените”. Това за него са “случайни обстоятелства” или “естествени причини”, пораждащи естествените монополи и “специални разпореждания на правителството”, които създават изкуствените монополи.

Към случайните обстоятелства като фактор за възникване на естествените монополи той отнася търговската тайна или значителното повишаване на пазарната цена на дадена стока над естествената от тези, “които прилагат своя капитал за снабдяването на пазара с тази стока”. Най-често обаче условията се пораждат от тайни в манифактурното производство, които са резултат от “откритията” на стокoprоизводителите

¹² Смит, А. Цит. съч., с. 60.

¹³ Пак там, с. 64.

¹⁴ Пак там.

и позволяват създаването на по-евтини изделия (например “бояджия, който е открил начин да получава даден цвят с материали, два пъти по-евтини от тези, които се използват обикновено...”).¹⁵ “Изгодите от откритието” поражда временен монопол, който позволява “реализация на по-висок доход от по-високата цена”, плащана от потребителите за “държания му в тайна труд”. Този монопол Смит нарича “временен монопол върху новата машина на изобретателя”. Ако се опитаме да придадем съвременно звучене на казаното, това означава намаляващи средни и пределни разходи на фирмата -естествен монополист, и получаването на иновационна рента, на добавъчна печалба от пионерите, осъществили нововъведението. Този монопол обаче има временен характер, той съществува докато “производствените секрети” не станат общоизвестни и загубят търговската си ценност. Производствените секрети, основани на знанията, са чувствителни на фактора време. Знанията стареят и могат да бъдат възпроизведени или заменени от други. Тази еластичност (по отношение на времето) на основаните на знанията производствени секрети не е убягнала на Смит. “Трябва да признаем, пише той, че подобни тайни рядко могат да се пазят дълго време и извънредната печалба може да трае много малко време след тяхното разкриване.”¹⁶

“Естествените причини” Смит свързва с “природни продукти”, виреещи на особени “почви и местоположение”, цялото производство на които “може да се окаже недостатъчно да задоволява действителното търсене”. Тези продукти се продават на по-високи цени и позволяват получаването на рента в размер “над нейната естествена норма”, например “изключителните и ценни продукти от някои лозя във Франция с особено благодатна почва и местоположение”.

Същото действие, водещо до продължително и трайно отклонение на нормата на печалбата, работната заплата или рентата от естественото им равнище, имат и изкуствените монополи, давани на отделни лица или търговски дружества като “изключителни привилегии на корпорациите, устава за чиракуването и всички закони, които ограничават в даден отрасъл конкурентите до по-малък брой...”,¹⁷ отколкото при условия на свободна конкуренция. Повишаването на пазарната цена в резултат от действието на изкуствените монополи трае “дотогава, докато са в сила правителствените разпореждания, които ги поражда”.¹⁸

---

¹⁵ Смит, А. Цит. съч., с. 62.

¹⁶ Пак там, с. 63.

¹⁷ Пак там, с. 64.

¹⁸ Пак там.

Идеите, развити в гл. VII на ч. I на “Богатството на народите” за естествената и пазарната цена на стоките, недвусмислено разкриват и “диригента” на себичните интереси на индивидите в условията на “очевидната и проста система на естествена свобода” – “невидимата ръка на пазара”. Преследвайки собствената си изгода и сигурност в стопанската дейност, индивидите се насочват от т.нар. от Смит “невидима ръка”. Великата и най-често цитирана метафора в икономическата литература визира фактически автоматичния равновесен механизъм при “естествен ход и свобода” на икономическата дейност. Естественият ход може да бъде постигнат само като се премахнат “стотиците досадни препятствия, с които безумието на човешките закони затруднява човешката дейност” и “неразумните ограничения”, възпрепятстващи свободата на конкуренцията. Търсенето, предлагането, цените, изравняването на нормите на печалбата (рентата или заплата) до естествената им величина в резултат от конкуренцията осигуряват оптималното разпределение на ресурсите, както и “всеобщо изобилие” и максимално благосъстояние на “най-ниски цени”. Най-ниските цени за потребителите са следствие и от включването в тях на “възможно най-ниски обичайни печалби” като резултат на “възможно най-голямата конкуренция” между производителите-продавачи.

“Ревностните, постоянни и непрекъснати усилия на всеки човек да подобри своето положение”, съпровождащи човека от раждането до смъртта, определят мотивите и стимулите за неговата стопанска дейност. Те го карат така да направлява производствената си дейност, че “продуктът ѝ да има най-голяма стойност”, да “увеличава собствената частна печалба от различните приложения на капитала”, да “съдейства пряко или косвено за повишаване на действителната рента от земята”, да “увеличава действителното богатство на земевладелеца, способността му да купува труда или продукта на труда на други хора”.¹⁹ Не само отделният човек дължи всичко на самия себе си (self – mademan), но също и обществото като сбор от интересите на съставлящите го индивиди.

Частният егоистичен интерес на индивида е в синхрон с интересите на обществото, а неговите индивидуални цели хармонизират с обществените. Индивидуалните усилия по поддържането на производствения процес и “създаване на продукти с най-голяма стойност” са едновременно дейност, която във възможно най-голяма степен увеличава годишния доход на обществото. В случая Смит като типичен представител на класицизма гледа на обществото по Юмовски - като “съвкупност от индивиди”. По подобен начин той представя и годишния доход на обществото като сбор от създадената от икономическите субекти “най-голяма, максимална стойност”. Направляван от невидима ръка в

¹⁹ Смит, А. Цит. съч., с. 250.

преследването на собствената изгода, "индивидът съдейства на една цел, която съвсем не е влизала в неговите намерения... *Преследвайки собствения си интерес, той често съдейства за интереса на обществото по-ефикасно, отколкото възнамерява действително да съдейства за тази цел.* (к. м., Л. К.). Никога не съм виждал да са сторили много добро онези, които са си давали вид, че търгуват за всеобщото благо. Това е фактически само поза..."²⁰ В търсенето на най-изгодно приложение на капиталите и труда си индивидите се водят от собствената, а не от обществената изгода, която съвсем не е осъзната цел на всеки поотделно. Но "оценката на собствената му изгода естествено или по-скоро по необходимост го води към това да предпочете онова приложение на капитала, което е най-изгодно за обществото".²¹ Икономическите ползи от производството и потреблението на повече блага и в индивидуален, и в обществен план преобладават, когато индивидите се ръководят от собствения си интерес, а не от преследването на алтруистичните общи цели.

Изложението дава основание да се направи заключението, че съгласно разбирането на Смит осъдителната от морална гледна точка страст към подобряване на собственото положение и към забогатяване е добродетелна от обществена гледна точка. Страстта към забогатяване, която поражда скептицизъм по отношение на човешката природа, същевременно генерира оптимистични резултати за обществото. Изпълняването от всеки икономически агент на дейности, произтичащи от личния му интерес, има за резонанс нарастване на общественото благосъстояние. Търсенето на личната изгода не противоречи на обществения интерес, напротив - те действат едноточно и синхронизирано, като удовлетворяването на личния интерес е само "хитър" (ефективен) механизъм за реализация на обществения.

От казаното се вижда, че индивидуалните интереси в системата на Смит са изведени като първични. Те имат определящо значение в сравнение с колективните и обществените интереси (на фирмата, града, дружеството, социалните групи, държавата). В същото време индивидуалните интереси са само първооснова, локомотив на развитието, защото чрез тяхната реализация индивидите задоволяват и обществените потребности.

II

Външната търговия също трябва да се води свободно (free trade) и естествено, без принуда и насилие. Водена естествено и редовно, тази

---

²⁰ Смит, А. Цит. съч., с. 437.

²¹ Пак там, с. 435.

търговия е “винаги изгодна”. Смит твърди, че всяка страна, която е отворила пристанищата си за търговия с всички нации, вместо да се разорява от свободната търговия, “забогатява пропорционално на степента на своята отвореност”. Изгодите той вижда главно в:

- нарастване на разменната стойност на “годишния продукт на земята и труда” на страната или увеличение на годишния доход на нейните жители;

- икономия на оскъдни ресурси. Закупуването на дадена стока от чужбина по-евтино, отколкото я произвеждаме сами, води до икономия на обществен труд. Придобиването на стоките “само срещу една част от собствения производителен труд” в дейности, където разполагат с абсолютни предимства (независимо дали са естествени или придобити), ще позволи на търгуващите страни чрез специализация да икономисват ресурси, които биха могли да се разместят по-рационално в дейности, в които разполагат с абсолютни предимства. По този начин ще нарасне не само националното, но и световно богатство, без да се увеличава трудът за неговото създаване;

- обогатяване при най-изгодни условия на потреблението на стоки, които не сме в състояние да произвеждаме сами. За Смит е естествена постановката, че вносните стоки се заплащат с износа на собствени продукти. Населението на страната получава възможност да придобие възможно най-голям внос срещу износа на част от собствения си производителен труд. Получават се блага, които не се произвеждат, но се търсят в страната срещу възможно най-малък износ, срещу “само част от цената на стоките, които прилаганият от равен капитал производителен труд би изготвил в страната”,²²

- “откриване на по-широки пазари” за стоките, което “поощрява усъвършенстването на производителните сили”. Откриването на Америка за европейските страни Смит свързва със същевременно “откриване на нов и неизчерпаем пазар на всички стоки на Европа”, допринасящ за задълбочаване на разделението на труда (“усъвършенстване на занаятите”). Това е немислимо за “тесните рамки на старата търговия” на ограничени национален пазар, който не е в състояние да “погълне по-голямата част от изделията”. Като резултат растат производителната сила на труда, произведената продукция, “действителните доходи” и “действителните богатства” на населението.²³ Ефектите се проявяват в динамика - свободната търговия генерира разширяване мащабите на пазара, задълбочаване разделението на труда, увеличаване произво-

²² Смит, А. Цит. съч, с. 438 – 439.

²³ Пак там, с. 429-430.

дителната сила на труда, нарастване на произведения продукт, доходите и богатствата;

- по-пълно задоволяване на потребностите “чрез износа на стоки, които не се търсят в страната” и размяната им срещу такива, които се търсят, но не се произвеждат или чието производство е по-скъпо.

Смит не само разкрива изгодите от основаната на абсолютните предимства външна търговия, но и заклеймява всевъзможните ограничения върху свободата на външотърговската дейност – мита, забрани за вноса, поощрения за износа под формата на експортни премии, възвратни мита, търговски договори, основаване на колонии, и др. Подобни ограничения той квалифицира като досадни, неразумни, безполезни, вредни, излишни, абсурдни. Рязък противник е на налаганата монополна търговия от метрополиите на колониите. Вредите или отрицателните ефекти от монополните търговски компании очертава в няколко посоки:

Първо, в пораждания дефицит от капитали в националната икономика. Отечествените капитали, които са водили само част от търговията с дадена колония, след въвеждане на монопола “се налага да я водят цялата, да доставят не само част от стоките, но и всички стоки” от нея. Това отклонява част от националния капитал от приложението му в по-печеливши дейности и възпрепятства рационалното разпределение на ресурсите. Подобни мисли не кореспондират напълно със схващането на някои историци на икономическата мисъл, които твърдят, че класиците постулират “количественото ненарастване на земята и количественото нарастване на труда” и свеждат задачата на икономическия анализ до разкриване на това как променливият фактор – “количеството и качеството на работната сила” въздейства върху темпа на ръста на съвкупния продукт. Икономистите-неокласици след 1870 г. постулират определена зададеност на всички фактори на производството и свеждат същността на икономическия проблем до търсенето на условията, при които “дадените производителни услуги биха се разпределили с оптимален резултат между конкуриращите направления на използване”.²⁴

Това твърдение условно може да се раздели на две части – за зададеността на факторите на производството и за същността на основния икономически проблем. Ако първата част от твърдението за фиксираността (“зададеността”) на факторите на производството е вярна и за икономистите класици, и за неокласиците, то втората за класиците не е съвсем точна. Негово опровержение е не само цитираната тук мисъл на Смит за дефицита от капитали в националната икономика и въздействието

---

²⁴ Вж. Блауг, М. Цит. съч., с. 276.

му върху рационалното разпределение на ресурсите, но и изложението в глави VII и X на книга първа на "Богатството на народите". При разглеждането на въпроса за естествените и пазарните цени на стоките в гл. VII Смит твърди, че свободната конкуренция чрез приравняване на цените към производствените разходи съдейства "стоките да се продават за точно толкова, колкото струват". По този начин конкуренцията оптимизира разпределението на ресурсите вътре в отрасъла. Това е така, защото, ако свободно формираната в резултат от търсенето и предлагането цена не съответства на действителното търсене, някои от съставните ѝ части (рента, работна заплата, печалба) се заплащат над или под естествената цена. Това от своя страна води до изключване или нарастване на факторите земя, труд и капитал в производството и оптимизира разпределението им вътре в отделния отрасъл.

В гл. X на кн. I пък, посветена на работната заплата и печалбата при различните приложения на труда и капитала, Смит твърди, че при "естествен ход" на нещата сумата на изгодите или неизгодите от различните приложения на труда и капитала трябва да бъде съвсем равна или има тенденция да се изравнява.²⁵ Ако в дадена област (разбирай отрасъл) изгодите или неизгодите са повече от останалите, това означава прилив и отлив на факторите труд и капитал, т.е. пълната свобода на конкуренцията съдейства за оптимизиране на разпределението на производствените фактори и между различните отрасли на икономиката. Следователно още при класика Смит в зародишна форма се среща разбирането за оптимално разпределение на ресурсите както в отделните отрасли, така и между тях, приписвано не съвсем оправдано само на икономистите-неокласици.

Второ, нарастване на цените, спад на производството и потреблението в страната и създаване на възможности за по-голямо производство и потребление на другите страни. Евтините покупки от колониите и продажбите на колониални изделия по монополно високи цени осигурява на търговците печалби "над обичайното равнище". Повисоките печалби привличат конкуренти и спомагат за задържането на печалбата над "естественото равнище" при свободната търговия. "Повишената над обичайната норма на печалба" нанася "една абсолютна и една относителна вреда". Абсолютната вреда се изразява в "по-високите цени и по-малкото производство и потребление в страната, а относителната - в осигуряването на другите страни по-голямо производство и потребление в сравнение с нея самата".²⁶

²⁵ Вж. Смит, А. Цит. съч., с. 101.

²⁶ Пак там, с. 585.

Трето, нарушаване на естественото равновесие между различните отрасли поради едностранчивото насочване на търговията към един голям пазар, “към един голям канал”, “вместо да тече в голям брой малки канали”. Едва ли би могло да се даде по-ценен съвет от този за управляващите в България, вземали решенията за едностранчиво насочване на преобладаващата част на външотърговската дейност на страната преди и след 9.IX. 1944 г. само към един пазар, без да отчитат негативите от неговото евентуално загубване.

Четвърто, спадане доходите на населението и ограничаване на способностите му за натрупване. Всички първични източници на доходи (работни заплати, поземлени ренти, печалби от капитала) стават по-малко “обилни”, отколкото при свободната търговия.

Пето, намаляване броя на оборотите на капитала “поради поголемите разстояния и специфичните обстоятелства” в по-далечните страни от Америка и Западна Индия в сравнение с търговията с Европа.

Шесто, възпрепятстване на капитала да “издържа по-голямо количество производителен труд”, на естественото му нарастване поради спадащата обща сума на дохода.

Седмо, оскъпяване на колониалните изделия, намаляване на тяхното потребление по света и по този начин - ограничаване на промишленото развитие не само на колониите, но и на всички страни, които “поради по-високите цени плащат, произвеждат и потребяват по-малко”.²⁷

Резюмирайки казаното, можем да обобщим, че Смит търси негативните последици от протекционистичната търговска политика (която все още е в плен на меркантилистичната идеология) в нарушаване на рационалното разпределение на ресурсите (“отклоняване на производителен труд от изгодно към по-малко изгодно приложение”), “намаляване на разменната стойност на годишния продукт на земята и труда на страната”, ограничаване възможностите за износ, свиване на пазарите, спъване задълбочаването на международното разделение на труда, нарастване на цените, “по-бедно снабдяване”, “жертване на интересите на отечествените потребители”, намаляване на потреблението и производството в страната, спад в доходите и ограничаване възможностите за натрупване, ограничаване на промишленото развитие на другите страни чрез свиване на потреблението на произвежданите в тях продукти.

На мислите на Смит за негативните ефекти от въвеждането на мита и други “ограничения за вноса”, както и за поощренията за износа, може да се даде графично изражение със съвременни аналитични техники.

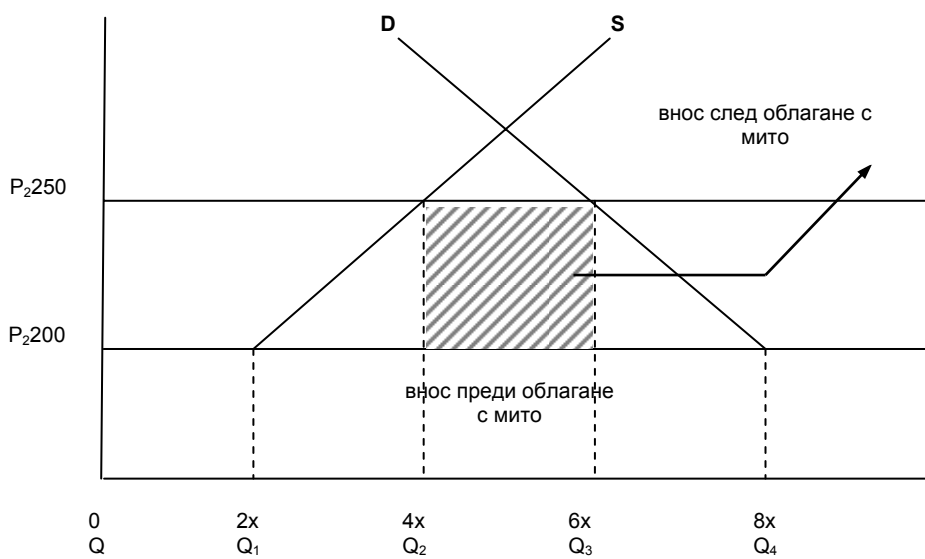
---

²⁷ За последиците от монополната колониална търговия вж. *Смит*, А. Цит. съч., с. 578, 585, 590, 594, 598.

Неговите разсъждения за отрицателното въздействие на митата и стимулите за износ върху цените, вътрешното потребление, националното производство и вноса биха изглеждали по следния начин:

Фигура

Влияние на митата върху цените, вътрешното потребление, националното производство и вноса

При наличие на свободна международна търговия цената на дадено изделие е 200 лв. за единица, а световният пазар е в състояние да достави необходимото количество стоки по тази цена, поради което националната цена не се различава от световната. Вътрешното потребление е от 8 хил. бройки (OQ_4) при цена P_1 . С въвеждането на мито от 25% вътрешната цена нараства с 50 лева – от 200 на 250 лв. (P_2). В резултат продажбите ще спаднат на 6 хил. бр. (до Q_3), тъй като поради по-високата цена потребителите се придвижват нагоре по кривата на търсене. Потреблението ще спадне. Местното производство ще нарасне с Q_1Q_2 и предлагането ще се измести нагоре по кривата до Q_2 . Вносът също ще спадне с 2 хил. бр. (от Q_1Q_4 до Q_2Q_3). Или наложеното мито ще доведе до: свиване на вноса, по-високи цени, спад в потреблението, преразпределение на доходи от потребителите към държавата в размер на въведеното мито, нарастване на протезираното местно производство. Щом обаче спада вносът, намаляват и възможностите за износ, тъй като вносителите ще разполагат с по-малко средства за закупуване на местни

стоки. Това води до спад в местното производство и в броя на заетите. В крайна сметка митата не водят и до нарастване на местното производство и заетост, а до съкращаване на производството в световен мащаб и лишаване на страните от изгодите на международното разделение на труда.

Поради задържането и спада на промишлеността и потреблението във всички страни Смит оприличава монопола върху колониалната търговия с “мъртъв товар, който тегне върху действието на една от големите пружини, привеждащи в движение голяма част от деловата активност на човечеството”.²⁸ Единствената изгода, която монополът носи, е за “осребряващите” специфичните си преференции монополисти и във вреда на обществените интереси. Последните се жертват в името на “дребните интереси” на шепа монополисти, общественото благополучие – в полза на частната заинтересуваност. Нарушават се принципите на справедливост и равенство по отношение на гражданите. Затова Смит е яростен противник на търговците, които защитават колониалната търговия, и на манифактуристите, които поддържат монопола на вътрешния пазар чрез мита и забрани за внос. Тази враждебно настроена към свободната търговия армия от “бакали” се стреми да установи влияние върху правителствата с цел “изтръгване” на закони, които “гарантират абсурдите” на монополното им положение. “Защитата на дребнавите им интереси” става за сметка на пожертваните интереси на отечествените потребители, на “по-бедното снабдяване на вътрешния пазар със стоки на по-висока цена”, на нарушаване чрез накърнените интереси на “голямата маса от народа” на принципите на справедливостта и равенството. Частните интереси на тази “пасмина” от противници на свободната търговия застрашават правителството, плашат дори законодателната власт. “Кресливата натрапчивост на пристрастените интереси” се радва в същото време на признание, популярност и “репутация” на просветено разбиране сред монополистите, докато защитаващите всеобщото благо привърженици на свободната търговия са подложени на “най-долни обиди и злословия, на лични оскърбления, а понякога дори на действителна опасност за живота”.²⁹

Убеден привърженик и защитник на свободната търговия, Смит допуска два случая на ограничения в нея. Единият е свързан с отбраната на страната, а другият е като контрамярка за уеднаквяване условията на конкуренция, когато дадена стока се облага с данък вътре в страната. Въпреки това той не спестява определението на контрабаланса на облагане на чуждите стоки “като най-глупавия начин на обезщетение на

---

²⁸ Смит, А. Цит. съч., с. 578.

²⁹ Пак там, с. 453.

местния производителен труд” и твърди, че свързаният със създаването на мощна корабостроителна индустрия и отбраната на страната Навигационен акт не е благоприятствал външната търговия и нарастването на националното богатство.

Смит отстоява разбирането за космополитичния характер на капитала. Той смята, че последният няма национална окраска, “не е свързан по необходимост с дадена страна”. За него собственикът на капитал е всъщност гражданин на света. Като наднационален поданик той се ръководи от максимата “*ibi bene, ibi patria*”, т.е. където е добре, там е родината. Когато доходът от капитала в дадена страна спадне под равнището на дохода, който за равен капитал може да се реализира във всяка друга страна (например в резултат от по-високо данъчно облагане), ще последва “отлив” (изтичане) на капитал и собственикът ще го прехвърли там, “където по-спокойно би могъл да се занимава със своята работа или да се ползва от своето имущество”.³⁰ “По-спокойното ползване на имуществото” всъщност се свързва с по-доходното прилагане на капитала в стремежа към максимизация на печалбите като първопричина и движеща сила на всяка стопанска дейност изобщо. По този начин Смит трасира пътя на неокласическото обяснение на миграцията на капитала с пределната производителност на факторите на производството. Ефектите от изтичането на капитал за страната-експортър той вижда в “спадане на производителния труд на страната”, намаляване на заетостта, спад в промишлената и земеделската дейност, ограничаване на доходите (печалби, ренти и работни заплати) на населението.

III

В налагащата се от само себе си “ясна и проста система на естествена свобода”, в която държавата не се намесва в частностопанската дейност на индивидите, Смит допуска и държавна интервенция, т.е. отрежда място и на *държавата*. Това показва, че той не отива до крайност в либералните си възгледи и не изключва напълно държавата от либералната си система. Преследването на собствените интереси от индивидите “по принципите на равенството, свободата и справедливостта”³¹ освобождава суверена от изпълнението на задължения, за “които не стигат никаква човешка мъдрост и знание..., да направлява промишлената дейност на частните лица и да я насочва към отраслите, които най-пълно отговарят на интересите на обществото”.³²

---

³⁰ Смит, А. Цит. съч., с. 825.

³¹ Пак там, с. 647-648.

³² Пак там, с. 671.

Това обаче не го освобождава от изпълнението на “трите много важни, но прости и достъпни за човешкия разум задължения”:

Първо, “да закриля обществото от насилие и нашествие от страна на други независими общества”, т.е. да се грижи за отбраната на страната.

Второ, “да установи добро правораздаване, което освобождава членовете на обществото от несправедливост или потисничество от себеподобните си”. “Заякването и процъфтяването на един държавен организъм” е възможно “при точно определен режим – строгия режим на *съвършената свобода и съвършеното правосъдие*”³³ (к. м., Л. К.). “Очевидната и проста система на естествена свобода” не значи анархия, необходимо е нейното допълване с ред и законност. Правото при Смит не е издигнато в култ, в юридически фетишизъм, а е необходимо условие (“*sin qua non*”) за нормалното функциониране на икономиката. Безпрепятственото проявление на “невидимата ръка” трябва да бъде облечено в правни норми. Според него свободата, разумът и щастието на човечеството е възможно да процъфтяват само там, където гражданската власт е способна да ги закриля. Както в човешкия организъм ръцете са две, така и тук единият “орган” – невидимата ръка, е допълнен с гарантиращата спазването на правилата “видима ръка” на законодателството. Неговата възпираща “видима ръка” е необходимо условие за “естествения ход” на нещата, за “управлението на собствените работи по свой начин”. Законодателството трябва да създава сигурност у населението относно “владееенето на своята собственост”; в спазването на доброволно поетите договорни задължения или “опора в закона и държавната власт в изпълнението на договорите” и “редовно привеждане в действие на принудителното заплащане на дълговете от всички, които са в състояние да плащат”,³⁴ предотвратяването на частната употреба на “естествената свобода от индивиди, които подлагат на опасност благополучието на цялото общество”.

За Смит търговията и промишлеността рядко могат да процъфтяват в държава, в която не съществува известна степен на доверие в справедливостта на правителството. Това той вменява не само на деспотичните, но и на най-демократичните (“най-свободните”) правителства. То е в съответствие както с индивидуалния, така и с обществения интерес. “Строгото, справедливо и безпристрастно правораздаване” според него е изгодно за всички – както за индивидите, така и за цялото общество, защото “... осигурява на всекиго плодовете на неговия труд и по този начин оказва най-голямо и най-ефикасно поощрение на всеки вид производителен труд”.³⁵

---

³³ Смит, А. Цит. съч., с. 658.

³⁴ Пак там, с. 890.

³⁵ Пак там, с. 596.

Голямото значение, което Смит отдава на правната регламентация на стопанската дейност; допълването на “невидимата ръка” на пазара с “видимата ръка” на строгото и справедливо правораздаване; подчертаването на ролята на правните и обществените институти (църква, учебни заведения и др.), както и неспоменатите тук, но разработени в “Богатството на народите” въпроси за важността на социалните норми в поведението на икономическите субекти (идеите, че нито едно общество не процъфтява, ако значителна част от населението му е бедна); нарастващите стимули за труд (“трудолюбие”) в резултат от щедрото заплащане; търсенето на пътища за повишаване производителността на труда поради нарасналите производствени разходи, в резултат от по-високото заплащане; допускането на държавна намеса в икономиката (макар и сведена до минимум) и т.н., показва, че той е отделял необходимото внимание и на институционалната среда на функциониране на икономиката. Всичко това е достатъчно основание Смит да бъде разглеждан не само като един от първосъздателите на класицизма, но му отрежда заслужено място и сред *предшествениците на институционализма*.

Трето, “задължението да създава и поддържа известни обществени съоръжения и известни обществени институции, създаването и поддържането на които никога не могат да бъдат в интерес на частно лице или на малък брой частни лица, защото печалбата от тях никога не би могла да възстанови разходите на частно лице или на малък брой частни лица”.³⁶

Областите на държавна намеса Смит свързва с “общото благо на цялото общество”; с осигуряването на публични блага като национална отбрана, полицейска защита, законодателно устройство (което осигурява свободата на конкуренцията и предприемачеството); с дейности и услуги, които не “възбуждат” апетитите на частния капитал - изграждането на производствената и социалната инфраструктура (строеж и поддържане на пътища, мостове, плавателни канали, пристанища, складове, учебни заведения, организационно-институционални форми, които съблюдават за спазването на “правилата на играта” от икономическите агенти, и др.).

При изпълнението на “обществените работи” Смит загатва и за т. нар. външни фактори (екстерналии). Той свързва тяхната поява, първо, с покриването на разходите за “осветление и павиране на лондонските улици” от общия доход на държавата чрез събраните от всички жители данъци, “без да имат никаква полза от това”, и второ, със злоупотребите в управлението и разходването на дохода на държавата. Като пример в това второ направление той посочва “построяването на великолепно шосе в пустинна местност, защото води към вилата на управителя на провинцията”, или “строежа на голям мост през река на място, където никой не минава”, но служи “за разкрасяване на изгледа от прозорците на

---

³⁶ Смит, А. Цит. съч., с. 596.

съседен замък”.³⁷ Ето защо Смит смята, че част от разходите за обществени работи, например строеж и ремонт на шосета, мостове, плавателни канали, пристанища и др., трябва да се покрива от таксите на тези, които ги използват. Разходите за подобни такси са несравнимо по-малки в сравнение с изгодите от тяхното ползване, поради което Смит заключава, че “... едва ли е възможно ... да се изобрети по-справедлив начин за поддържане на такива съоръжения”.³⁸

“Впрягането” на личния интерес в служба на обществения за публичните дейности Смит търси и в предлаганите начини на заплащане на съдии, учители, свещеници, чиновници, университетски преподаватели. Разходите за правораздаване трябва да се покриват със съдебни такси и гербови налози върху съдопроизводствените книжа; заплатите на учителите – от “умерени такси”, поносими за обикновените хора, и отчасти от държавата, която като допълнение отпуска стипендии (“малки награди и отличия”) на “проявилите се в усвояването на предметите деца на простия народ”. В училищата заплащането трябва да се обвърже с “репутацията в професията” и усърдието на преподавателите, да се съчетаят интересите със задълженията им. Само при свободна конкуренция и съперничество между конкурентите всеки старателно, прилежно и добросъвестно ще върши работата си, а няма да изпълнява задълженията си “небрежно, безразлично и немарливо”. За пример Смит сочи безпощадно критикуваното от него университетско образование в Англия, където се четат “псевдолекции”, а множество оксфордски професори “от много години са престанали дори да си дават вид, че четат лекции”.³⁹ За засилване на съревнователното начало в университетското образование той предлага получателите на различни стипендии от благотворителни фондации да имат възможност за избор на университетите за обучение, мобилност при обучението в различни университети, свободен избор от студентите на преподавателите по отделни дисциплини и т.н.

Приведените мисли за училищното и университетско образование сякаш не са развити в “Богатството на народите” на Смит, а в личната декларация на Милтън и Роуз Фридман в “Свободата на избора”. Според Фридман в държавните училища на бедните централни общини на САЩ качеството на обучението е много ниско, дисциплината - лоша, атмосферата - по-подходяща за затвор, отколкото за учебно заведение. В държавните висши училища ниските такси привличат студенти второ качество, а милостинята, получавана чрез финансирането от държавния бюджет, влияе неблагоприятно и на студентите, и на преподавателите, и

---

³⁷ Смит, А. Цит. съч., с. 706.

³⁸ Пак там, с. 706.

³⁹ Пак там, с. 740.

на администраторите. Студентите не получават от образованието "пълната стойност на плащаните парични такси", преподавателите не се оценяват според качеството на преподаването, а администраторите се издигат според възможностите за осигуряване на средства от законодателните органи. Затова и решенията се търсят във финансиране на висшето образование чрез обвързани кредити и ваучерна (бонова) система, както и във въвеждане (в името на свободата на избора) на боновата система и в началното и средното образование.⁴⁰

Идеите на Смит, развити в гл. I на кн. V на "Богатството на народите", за засилване на личния интерес и за осигуряване чрез държавно предприемачество на част от публичните блага, напълно кореспондират и с полагащите усилия за реструктуриране на държавните естествени монополи в съвременни условия (в сектори като енергетика, ж.п. транспорт, газоснабдяване, пощи и телекомуникации, водни дружества и др.) по пътя на приватизацията, образуването на смесени държавно-частни дружества, отдаването на концесия, различните видове контракти за управление, услуги и т.н.

Изобщо възнаграждението на заетите с обществени дейности лица трябва да съответства на изпълнението и вложеното усърдие. Това принципно положение не бива да се нарушава въпреки трудностите при определяне на количествената им мярка. Възнагражденията трябва да "отговарят възможно по-точно на естеството на службата" – ако са прекалено ниски, ще страдат от "посредствеността и негодността" на упражняващите ги, а ако са прекалено високи – "от небрежността и леността".⁴¹

За Смит поддържането на режима на естествената свобода, "предоставянето на занаятите сами на себе си е неизменно правило на държавната власт". За него "няма по-несъвместимо съчетание от това на търговец и владетел". Търговският дух прави владетеля лош управник, а властническият дух от своя страна - също тъй лош търговец.⁴² Затова икономическата дейност трябва да се осъществява по "естествен ход", с естествено пазарно регулиране. Не е необходимо да се управляват неща, които се саморегулират естествено, и да се правят излишни усилия и разходи за това. "Естественият стремеж на всеки човек да подобри положението си, когато е оставен да се проявява свободно и сигурно, пише Смит, е *толкова могъщ принцип, че само той* (к. м., Л.К.) без всякакво съдействие е способен не само да води обществото към

⁴⁰ Вж. Фридман, М., Р. Фридман. Свободата на избора. Лична декларация. С., "Дамян Яков", 1997, с. 232 – 291.

⁴¹ Смит, А. Цит. съч., с. 789.

⁴² Пак там, с. 795.

богатство и разцвет”,⁴³ но и да преодолява “неуместните” препятствия, с които “глупостта на човешките закони го затруднява”. Административното поощрително насочване на капитали от правителствата към дадени отрасли в по-големи размери, отколкото “естественото им стичане” при свободна конкуренция, или отклоняването им в резултат от рестриктивни “извънредни ограничения” в по-голям размер от “отлива” им при естествен ред “...в действителност *действа* *противно на главната цел, която иска да постигне. Тя спъва напредъка на обществото към действително богатство и величие, вместо да го ускорява, и намалява действителната стойност на годишния продукт на неговата земя и труд* (к. м., Л. К), вместо да я увеличава.”⁴⁴ Суверенът (правителствата) трябва да се освободи от задълженията да направлява и насочва дейността на частните лица към определени отрасли, да я остави на естественото регулиране на конкурентните пазарни сили, защото то най-пълно отговаря на интересите на обществото. Вижда се, че Смит отстоява разбирането за ненамеса на правителствата в икономиката, разглежда държавата като арбитър, а не като участник в стопанската дейност. Освен това той твърди, че не съществуват “никаква човешка мъдрост и знания” за направляването на промишлената дейност на частните лица от държавата.

Идеите на Смит за липсата на “човешка мъдрост и знания” в регулирането на стопанската дейност намират продължение и се превръщат в основен гносеологически тезис във философската концепция на стожера на либералните ценности през XX век Фр. фон Хайек. За него “знанията никога не съществуват в концентрирана или интегрирана форма, а само във вид на разсеяни частици непълни и често противоречиви знания, които притежават всички отделни индивиди”.⁴⁵ Индивидуалните човешки познания са частични, ограничени и опровергаеми, в своята цялост те не са “известни никому”, а “всеки знае немного”. Индивидуалното човешко познание се отнася не за общото (“тоталността на нещата или събитията”), а “към отделен аспект или късче реалност”. Като безкрайно разнообразие от противоречиви факти и мнения те непрекъснато се развиват, променят, обогатяват. Тъй като “съществената сложност на обществения организъм не позволява да се претендира за всезнание”,⁴⁶ не е възможно да се състави цялостна и обективна картина на обществото и икономиката. Обстоятелството, че

---

⁴³ Смит, А. Цит. съч., с. 524.

⁴⁴ Пак там, с. 671.

⁴⁵ Хайек, Фр. Индивидуализъм и економическият порядък. М., Изд. “Изограф”, Изд. “Начала-Фонд”, 2001, с. 89.

⁴⁶ Пак там, с. 43.

“използването на знанието на никого не е дадено в цялата негова пълнота”, затруднява опитите за обяснение и рационално влияние на социалните процеси. Затова и социалистите са “жертва на пагубна самонадеяност” и “централизираното планиране на икономиката е по принцип неизпълнимо”. Хората в определена степен могат да разберат връзката между явленията и процесите, но не и да ги управляват. Неявното и непълно личностно знание Хайек свързва с концепцията си за “спонтанния ред”, съгласно която икономиката не трябва да се развива “по съзнателния замисъл и намерения” на хората, ориентирана към изпълнение на строго определени задачи, подчинена на общи цели. Напротив, тя трябва да функционира самопроизволно, спонтанно, като резултат от “непреднамерено следване на определени традиционни и морални практики”, съблюдавайки само “абстрактните правила на поведение”. Към икономическата дейност трябва да се научим не “да стопанисваме грубо” и да “придаваме на модела нужната форма”, както например занаятчията вае изделието, а да “подхождаме като градинари, които култивират явленията като растения”,⁴⁷ създавайки условия за техния растеж. Казаното напълно потвърждава убеждението на Хайек, който смята себе си за продължител на мислителите от “шотландската школа” А. Фергюсън, А. Смит и Д. Юм.

Но не само това. Още при Смит срещаме в зародишна форма една от максимите на либерализма за държавата като лош стопанин. Несъвместимо с естествената свобода е не само съчетанието търговец и владетел, но и владетел и стопанин. Според Смит продажбата на кралските земи във всяка голяма монархия в Европа и превръщането им в частна собственост само за няколко години би довело “до по-доброто им обработване и стопанисване”. Това ще породви увеличение на техния продукт, на дохода и потреблението на народа и в крайна сметка до нарастване на населението на страната.⁴⁸ Онова, което е валидно за земята, се отнася и за останалите фактори на производството. Смит твърди, че “не е възможно да се съхраняват с такава грижовна бдителност” чужди пари, с каквато “съдружниците в частна компания съхраняват своите”.⁴⁹ Макар че казаното визира директорите на

⁴⁷ Хайек, Фр. Методологически индивидуализм и задача социалних теоретических наук. - В: Хайек, Фр. Познание, конкуренция и свобода. Антология сочинений. М., “Пневма”, 1999, с. 45.

⁴⁸ Смит, А. Цит. съч., с.800. Населението не се разглежда от Смит като зададен ограничен фактор, а като променлив, влияещ върху величината на ежегодно потребяваните “предмети от първа необходимост и жизнени удобства”. Върху годишния труд като фонд за доставяне на тези продукти освен производителността на труда влияе и броят на заетите с “полезен” труд, а нарастващото население е един от пътищата за постигане на благоденствие.

⁴⁹ Пак там, с. 722.

акционерните компании, с пълна сила това се отнася и за управляващите “народните пари” държавни служители.

Резюмирайки казаното от Смит относно ролята на държавата в икономиката, можем да направим извода, че той е защитник на *максимална конкуренция и пазар* и на *минимална, но силна държава*. Това означава правителствата да съсредоточат усилия за изпълнение на първичните си функции – на държава-“пазач”. Намесата ѝ в икономиката трябва да е ограничена и допълваща. Ако използваме обоснованите от френския икономист М. Албер фази в развитието на капитализма, разбиранията на Смит съответстват на първата фаза на “капитализъм (пазар - б. а., Л.К.) срещу държавата”. Това е класическото либерално схващане в стария английски смисъл, което не съвпада напълно с налаганото от неокласиците като теория и от М. Тачър, Р. Рейган и други правителствени ръководители от 80-те години на миналия век като икономическа политика, “капитализъм (пазар) вместо държава”.⁵⁰

*

Направеният анализ дава основание за някои изводи.

1. На Смит икономическата мисъл дължи модела на икономическия човек, воден в стопанската си дейност от личния интерес. Личните интереси са първоосновата, “локомотивът” на икономическото развитие. Изпълнявайки дейностите, които произтичат от личните им интереси, икономическите агенти способстват за нарастване на общественото благосъстояние. Личната изгода не противоречи на обществените интереси, а действа еднопосочно и синхронизирано с тях, като начин на тяхната реализация.

2. В прочутата метафора за “невидимата ръка” на пазара Смит разкрива “диригента” на егоистичните интереси на индивидите в условията на свободна конкуренция. При “естествена свобода и ред” пазарната икономика само на пръв поглед е архаична. Тя не трябва да се отъждествява с икономическата анархия. В действителност нейното развитие е подчинено на строги, независими от волята и съзнанието на хората “естествени” закони. В зародишна форма той разработи схващането за оптимално разпределение на ресурсите в условия на свършена конкуренция.

3. “Шотландският мъдрец” обосновава положителните ефекти от свободната външнотърговска дейност, заклеява ограниченията върху свободната международна търговия и ги квалифицира като неразумни, безполезни, абсурдни и т.н. Допусканите от него два случая на протекции

---

⁵⁰ Вж. *Албер, М.* Капитализм против капитализма (пер. с франц.). - В: *Економическа школа.* Санкт-Петербург, 1998, с. 265 – 267.

във външнотърговската дейност, свързани с отбраната и уеднаквяването на условията на търговия, да определя като "най-глупавия начин на обезщетение на местния производителен труд".

4. Смит е противник на интервенционализма в икономиката. Той защитава тезата за възможно максимална конкуренция и пазар и за минимална държава. Но за него пазарната икономика не означава беззаконие. Съвършената свобода в икономиката е немислима без "съвършено правосъдие", осигурявано от държавата. Безпрепятственото проявление на "невидимата ръка" е облечено в правни норми. На държавата той отрежда по-скоро функции на гарант ("пазач") с ограничена и допълваща намеса в икономиката.

5. Смит обосновава разбирането за космополитичния характер на капитала. За него собствениците на капитал са граждани на света. С виждането си в тази област той трасира съвременното неокласическо обяснение на миграцията на капитала с пределната производителност на факторите на производство.

На базата на казаното можем да заключим, че Адам Смит не е основател на либералната икономическа доктрина, но полага либералните принципи в основата на икономикса, вражда ги като фундамент и неизменно условие на икономическата система, която създава.

Показателна е случката от биографията на А. Смит, разказана от руския историк на икономическата мисъл А. Аникин. През 1787 г. по време на пребиваване в Лондон Смит посещава прием, на който присъства отбрано общество, вкл. и министър-председателят на Англия по това време Уилям Пит. При влизането на Смит в залата всички стават. С професорски маниер той вдига ръка и с жест ги приканва да седнат. Премиер-министърът обаче се доближава до Смит и казва: "След Вас, докторе, ние всички тук сме ваши ученици."⁵¹ Може би министър-председателят на Англия с провежданите от него реформи в областта на търговията наистина е имал основание да се нарече ученик на Смит. С още по-голяма сила обаче това важи за всички онези, които смятат себе си за икономисти. И днес, и в бъдеще.

1.XII.2005 г.

---

⁵¹ Аникин, А. В. Младостта на науката. С., "Наука и изкуство", 1978, с. 215.